

FONOLOGIA DIACRÒNICA CATALANA: ASPECTES METODOLÒGICS

Quan vaig fer la meua tesi per obtenir el grau de llicenciat per la Universitat de Barcelona,¹ després d'haver decidit treballar sobre un replantejament de la fonètica històrica catalana, amb caràcter estructural, vaig veure que es presentaven dues possibilitats: 1) Un estudi de tipus global, que, donada l'extensió del camp a tractar, hauria donat forçosament unes conclusions una mica teòriques, cosa de la qual em volia apartar en aquell moment; 2) l'estudi concret d'un fenomen particular, tractat, si no exhaustivament, almenys més a fons. Fou llavors que vaig començar a estudiar un fenomen concret: el pas al fonema /w/ (continu, velar, sonor) dels fonemes consonàntics continus sonors dels ordres labial, dental i velar, respectivament, en posició implosiva; aquest estudi constituí el cos de la tesi a què m'he referit, i, posteriorment, ha estat reelaborat per ser publicat en el número d'*Estudis Romànics* que l'Institut d'Estudis Catalans té en premsa en homenatge a Pompeu Fabra.² Allí la metodologia usual en els tre-

1. *Hacia un replanteamiento estructural de la fonética histórica catalana: confusión en /w/ de los fonemas /b/, /d/, /g/ en posición implosiva y del resultado de la desinencia verbal latina -TIS*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. A. M. Badia Margarit, presentada pel maig del 1967, 100 pp., inèdita. Exemplar mecanografiat a la Universitat de Barcelona.

2. *La u catalana d'origen consonàntic*, «Estudis Romànics», XII (1963-68), 179-212.

balls de fonologia diacrònica s'ha vist modificada en el sentit de donar una importància bastant gran a l'aportació de la filologia, que serveix per conferir una validesa real, i en molts casos m'atreuria a dir incontestable, a les deduccions moltes vegades complicades i sempre teòriques que solen presidir els estudis de fonologia diacrònica. En l'esmentat treball propugno amb reiteració que, després d'enunciar teòricament els que em semblen motius interns al sistema, que han originat un canvi en l'estructura lingüística, cal veure si realment tenen una justificació en la llengua real. El principal impediment per assolir això darrer és la dificultat o impossibilitat d'arribar a una coneixença total i veritable de la llengua en un moment pretèrit de la seva existència; sembla que aquest problema pot ser solucionat fins a un cert punt i que podem intentar un acostament a la forma fònica de la llengua en un moment de la seva història, a través de la seva forma gràfica, que és representada pels textos, tenint en compte que aquests són un reflex molt poc fidel i molt inexacte de la llengua parlada. Pel que he pogut comprovar personalment — i així es dedueix de l'estudi a què em refereixo — aquest mètode té un resultat positiu, si més no en alguns aspectes de la llengua, que consisteix a confirmar d'una manera pràctica i evident el que altrament podria no passar de ser una elucubració teòrica, o, si més no, aparentar que ho és.

El fet que els treballs de tipus fonològic no fossin acceptats per tots els estudiosos per raons de formació, escola, etc., em va fer sentir obligat aleshores, als inicis del meu interès per aquests temes, a justificar aquesta classe de treball, cosa que vaig fer en una introducció a la tesi de què acabo de parlar. Allí vaig propugnar amb bastant d'entusiasme la presentació de la fonètica històrica amb criteris estructurals, i, per un atzar potser semblant al que va portar Karl Bühler a usar l'exemple del soroll de la pluja en els vidres, parlant dels fonaments del llenguatge, abans d'haver llegit l'obra d'Alan Gardiner *The Theory of Speech and Language*, en què el dit autor usa el mateix exemple, vaig arribar a unes conclusions molt semblants a les que exposa el professor Jean Four-

quet en un article sobre el mateix tema de què jo tractava.³ Fourquet havia viscut, com a professor conscient, els mateixos problemes que acabava de viure jo com a alumne. No insistiré ara en un tema que tothom coneix de sobres i que es pot resumir en la superació de l'anomenat «atomisme» dels manuals i tractats de fonètica històrica donant una visió de l'aspecte que ofereix el sistema fonològic d'una llengua en un moment determinat de la seva història, en comptes de fer una classificació pretensament exhaustiva de tots els fonèmens de la història de la llengua, sense que ens hi sigui possible d'adonar-nos de quins fonemes usava la llengua en un moment determinat i de la manera com els usava, és a dir, conèixer el sistema fonològic de la llengua en un estat de la seva existència.

El professor Alarcos Llorach s'ha dedicat a anar cobrint els buits que hi havia en aquest sentit respecte al castellà i al català.⁴ Concretament sobre la història del consonantisme, que és l'aspecte de la fonètica històrica catalana pel qual m'he sentit directament interessat, publicà un article bastant extens⁵ que respon una mica a la primera de les dues possibilitats de què he parlat en referir-me a un estudi estructural del fonetisme històric d'una llengua, és a dir, un estudi de tipus global, amb unes conclusions de caràcter predominantment teòric, no aplicable, en principi, d'una manera directa, a l'ensenyament per exemple, que és el punt de partida de l'article de J. Fourquet a què m'he referit i de les disquisicions que jo mateix vaig fer sobre aquest punt, tal com he dit també.

3. J. FOURQUET, *Pour une reconstruction structurale des enseignements de phonétique historique*, dins «La Linguistique», II (París 1966), 1-13.

4. Sobre el castellà, vegeu fonamentalment la seva obra *Fonología española*, 4.ª ed. augm. i rev. (Madrid 1965 [1.ª ed., 1950]), i, sobre el català, els seus treballs *Sistema fonemático del catalán*, «Archivum», III (Oviedo 1953), 135-146; *La constitución del vocalismo catalán*, «Studia Philologica, homenaje a D. Alonso...», I (Madrid 1960), 35-49, i, sobre el vocalisme hispànic, *Historia y estructura de los sistemas vocálicos hispanos*, «Estudios Románicos», VIII (1961 [1966]), 105-116.

5. *Algunas consideraciones sobre la evolución del consonantismo catalán*, «Estructura e historia. Miscelánea homenaje a A. Martinet», II (Universidad de La Laguna, Canarias 1958), 5-40.

Després d'haver-me referit sumàriament a l'origen del meu interès per aquests temes i d'haver esbossat les circumstàncies que el van presidir, intentaré de fer una presentació d'alguns dels trets que podrien caracteritzar una història estructural de la fonètica catalana, els resultats de la qual fossin confirmats sempre per algun indicatiu, d'indole vària, com veurem, però que fos suficient per a testificar amb versemblança un canvi determinat o una època determinada per a un canvi. Les consideracions que segueixen són fruit, d'una banda, de les idees accessòries que m'anaren venint al pensament en elaborar el treball a què m'he referit al començament d'aquesta exposició, i, d'altra banda, de les experiències adquirides en contacte amb el poble parlant al llarg de la geografia del català, gràcies a la meua col·laboració en la realització de les enquestes de *l'Atlas lingüístic del domini català*, obra en curs de realització. A més a més, en els meus intents per aprofundir en alguns aspectes de la fonologia catalana, he reflexionat sobre certs detalls de la ciència fonològica, davant dels quals és convenient d'haver pres posició en intentar emprendre qualsevol estudi mínimament seriós; també em referiré a aquests aspectes.

És cosa sabuda que els treballs diacrònics de tipus fonològic es distingeixen dels de fonètica tradicional fonamentalment en el fet que no estudien l'evolució de tots i cada un dels sons i molt menys de totes i cada una de les paraules d'una llengua, com pretenia fer, més o menys, la fonètica històrica, sinó que tracten dels canvis lingüístics que afecten al sistema fònic d'una llengua, i, en el cas que algunes vegades estudiïn fenòmens que no tenen transcendència sistemàtica, ho fan en tant que no la tenen, distingint-los dels que la tenen. Una cosa és, per tant, la història del sistema fonològic i una altra la història de les paraules i àdhuc dels sons. Una llei fonètica pot tenir excepcions, però un canvi fonològic no. Vegem-ne un exemple: una característica fonològica que afecta una part dels dialectes catalans (balear, valencià no «apitxat», alguerès i les parles del Camp de Tarragona, del Baix Penedès, de parts del Priorat i de la Ribera de l'Ebre) és l'existència de dos fonemes, tots dos sonors, l'un d'articulació bilabial oclusiva i l'altre d'articulació labiodental fricativa (/b/ i /v/). Doncs bé; si ens fixem en

certes paraules concretes, observem que, de catorze localitats consultades entre la província d'Alacant i la part meridional de la de València, el derivat d'ABHORRERE (*avorrir-se*) és pronunciat amb [v] en tres i amb [b] en nou (en dues no van contestar); en canvi, el derivat TABANUS (*tàvec, tabal, tavà*) és pronunciat amb [v] en vuit i amb [b] en quatre (en dues no van contestar); amb la peculiaritat, a més, que dues de les tres localitats que pronuncien *avorrir-se* amb [v] pronuncien el derivat de TABANUS amb [b], mentre que en cinc de les vuit localitats que pronuncien *avorrir-se* amb [b] pronuncien el derivat de TABANUS amb [v]; per altra part, dues de les quatre que pronuncien el derivat de TABANUS amb [b] pronuncien *avorrir-se* amb [v], i cinc de les que pronuncien el derivat de TABANUS amb [v] pronuncien *avorrir-se* amb [b]. Vegem-ho amb un quadre sinòptic:

QUADRE 1

	ABHORRERE	TABANUS
(1) Tàrbena	v	b
(2) Torremaçanes	v	v
(3) Novelda	b	v
(4) Altea	b	v
(5) Xàbia	b	b
(6) Pego	b	v
(7) Muro del Comtat	b	—
(8) Guardamar	—	v
(9) Benigànim	v	b
(10) Ontinyent	b	v
(11) L'Alqueria de la Comtessa	b	v
(12) Montesa	b	—
(13) Simat de Valldigna	b	b
(14) La Font de la Figuera	—	v

És de suposar que donar cabuda a totes aquestes variants geogràfiques, amb la complexitat que comporten, en un tractat de fonètica històrica, fóra una tasca àrdua; hi hauria una gran quantitat d'excepcions i subexcepcions, i allò que en un cas fóra la regla en l'altre fóra l'excepció. Doncs bé, fonològicament, aquest fet no afecta per res l'existència en aquesta zona de la diferenciació fonemàtica entre /b/ i /v/, que és el que ens interessa a nosaltres. En el sistema fonològic d'aquesta zona existeixen /b/ i /v/ com a fonemes distints, independentment del resultat que hagi donat la B de ABHORRERE o la de TABANUS. És un detall que no sempre és tingut en compte per part de tots els autors.

En tot estudi de tipus fonològic convé il·lustrar, si és possible, les teories emeses amb una informació sobre el rendiment funcional dels fonemes que hom estudia. Més endavant em referiré a un detall metodològic relacionat amb aquest extrem, però ara m'hi refereixo per fer notar la dificultat d'establir el rendiment funcional d'una oposició fonològica situada en una època pretèrita de la llengua, ja que no és fàcil d'arribar a detectar parelles mínimes diferenciades en una època la llengua de la qual hem de conèixer a través de textos i de referències. Per altra part és convenient d'avaluar les afirmacions teòriques amb oposicions que realment trobem en el decurs lingüístic. La tasca és àrdua i llarga, però, quan hom pretengui construir una història de la llengua fonamentada de debò, caldrà procedir així. Ja el 1948, el professor A. Martinet es referix a aquest aspecte de la metodologia lingüística, quan, en parlar d'un treball de fonologia diacrònica,⁶ ens diu que la tesi dels autors hauria pogut ser reforçada per investigacions sobre el rendiment funcional de les oposicions considerades; però és el mateix Martinet qui s'afanya a dir a continuació que, a part que això és particularment difícil en el cas dels estats de la llengua mal testificats, les investigacions necessàries per a obtenir en aquesta ma-

6. A. MARTINET en la introducció a A. G. HAUDRICOURT i A. G. JUILAND, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français* (París 1949), 1-13.

tèria resultats dignes de crèdit haurien calgut llargs anys de treball. Si això es pot afirmar d'un estudi que tracta solament d'alguns aspectes de la història fonètica de la llengua ¿què es podria dir d'un tal intent aplicat a tots els aspectes d'una llengua? Així com per establir la freqüència d'un fonema, per exemple, basta examinar uns fragments degudament seleccionats, generalment no gaire llargs, per detectar, en canvi, oposicions fonològiques en un estat de llengua que no sigui l'actual cal dur a terme una recerca incansable a través de llargs textos, i, de vegades, el resultat és pràcticament nul, sobretot dins de cada text. Gairebé sempre cal recórrer a més d'un text per trobar oposicions d'aquest tipus. Això no és privatiu dels textos literaris, ja que, si intentem treure oposicions fonològiques mínimes d'una conversa actual presa en cinta magnètica per exemple, veurem que el nostre intent és també pràcticament nul i que hem d'acudir necessàriament al cabal de totes les paraules que poden intervenir en els enunciats de la llengua, és a dir, a la consciència lingüística de la col·lectivitat. Si voleu a un diccionari.

Per altra part sembla que és preferible establir el rendiment d'una oposició o d'un fonema a partir de la seva freqüència en el cabal lèxic de la llengua que no a partir de la seva freqüència en els textos. Ja A. Martinet parla d'això en la seva *Économie des changements phonétiques*.⁷ Me'n vaig adonar quan, en estudiar la freqüència en català del segle XIII de la *u* procedent de consonant, em vaig trobar amb el fet que el mot *paraula* surt a les *Homilies d'Organyà*, text curt, dotze vegades en singular i vuit en plural, ço que dona un total de vint incidències del fonema /w/ només amb la repetició d'un mateix mot, a causa d'una característica peculiar del text en qüestió. A primera vista s'observa que això no pot ser pres amb rigor matemàtic; l'ideal fóra tenir un diccionari de cada època de la història de la llengua, amb la qual cosa hom podria establir les freqüències reals i estudiar els rendiments funcionals dels distints fonemes d'una època pretèrita, tal com podem fer-ho amb la llengua d'avui.

7. 2.ª ed. (Berna 1964 [1.ª ed., 1955]), § 2.24.

Actualment, per emprendre un estudi seriós de la història de la llengua, hem de tenir a mà una informació suficient sobre el rendiment funcional dels diferents fonemes i sobre les oposicions fonològiques que poden produir. Mentre no disposem d'aquestes dades, les nostres conclusions no poden moure's del pla hipotètic i coincidiran, en aquesta característica, amb la majoria de les conclusions que han estat elaborades fins ara.

¿Per què la confusió dels fonemes /b/ i /β/ es realitza, en el català central, sense cap impediment, mentre que, en canvi, en el mateix dialecte, en afliurar-se el fonema /d/, el seu correlat continu /ð/ es transforma en /z/ o desapareix en posició intervocàlica (ALAUDA > *alosa*, SUDORE > *suor*)? ¿És que el rendiment de l'oposició d/ð és més gran que el de b/β? No ho crec. Les procedències llatines d'uns i altres ens inclinen més aviat a creure el contrari. Llavors, per què ha succeït així? A aquesta pregunta i a moltes d'altres no podrem contestar amb suficients garanties fins que la nostra coneixença de la llengua antiga es caracteritzi, potser entre altres, pels trets de què tractem. Podríem dir amb Alarcos, en l'exemple concret a què acabo de referir-me, que «eliminada la antiga /ð/ pudo ya sin peligro la /d/ pasar a /ð/ en posición intervocálica»;⁸ però llavors ¿per què la /b/ no va esperar que la /β/ li deixés el camí lliure?

En un canvi fonològic intervenen factors d'índole tan complexa, que no és aconsellable deduir teories sense haver experimentat a fons el valor exacte de cada una de les peces que componen el sistema.

Un altre detall important que cal tenir en compte és el criteri seguit en seleccionar les parelles mínimes, perquè pot conduir-nos a afirmacions i a conclusions diverses. Una qüestió sobre la qual no s'ha insistit prou és la de si han d'acceptar-se tots els mots que es diferencien per un tret distintiu, o bé cal establir certes restriccions. Una posició extrema és la d'acceptar tots els elements que ens proporciona el diccionari i àdhuc valer-se de les formes flexives

8. E. ALARCOS, *Algunas consideraciones* (cf. nota 5), § 19.

i, a vegades, d'alguns casos de fonètica sintàctica; en l'altre extrem hi hauria la positura exposada, bé que no defensada, per A. Martinet, segons la qual «per tenir plena validesa, tota estimació del rendiment funcional d'una oposició hauria de recolzar en una avaluació de la freqüència de situacions anàlogues». ⁹ El mateix autor diu que «és impossible de fer un còmput d'aquest tipus» i creu que «podríem acontentar-nos d'elaborar la llista de parells lèxics que poden donar lloc a ambigüitats, però, amb el fi d'evitar decisions subjectives, bastaria probablement excloure les parelles constituïdes per distintes parts de l'oració (categories gramaticals) i, per aquest fet, poc susceptibles d'aparèixer en el mateix context gramatical». ¹⁰ Aquest darrer criteri sembla bastant encertat i digne de ser tingut en consideració en establir les llistes d'oposicions que avalen alguna teoria o algun fet concret. Es comprèn fàcilment que, en principi, un adjectiu o un verb no es poden trobar mai en el mateix context que un substantiu, i, per tant, una oposició fonològica entre un substantiu i un adjectiu no és susceptible de produir una situació tan enutjosa, com si es tractés de dos substantius, per tal com, salvant els casos d'incompatibilitat sintagmàtica, ambdós poden trobar-se perfectament en el mateix context.

Segons això, l'oposició [séu/sép] ¹¹ fóra vàlida si considerem el primer element com a substantiu *el sèu* «greix fos», mentre que una altra oposició en què intervingui el mateix element [séu/sék] només serà vàlida si el considerem com a verb *seu* (de *seure*). Per altra part, hem d'afegir que hi ha un altre tipus d'oposicions fins a un cert punt mancades de validesa, malgrat que estiguin formades per elements de la mateixa categoria gramatical; en refereixo, per exemple, a les oposicions formades per un substantiu masculí i un altre de femení: *niu/nit*, *neu/nét*, que son pròpiament *el niu/la nit*, *la neu/el nét* i, per tant, es distingeixen en més d'un

9. *Économie des changements phonétiques*, § 2.21.

10. *Op. cit.*, § 2.21.

11. Per comprendre l'exemple que segueix cal tenir en compte que la forma fònica [séu] en català pot comportar tres significats distints: *el sèu* («greix fos»), *la seu* i *seu* (del verb *seure*).

fonema. Si continuem amb l'exemple que hem vist en començar aquest paràgraf, podem afegir que en l'oposició [séu/sép] («soca de la vinya») només es pot tenir en compte una de les accepcions de [séu] com a substantiu (cf. n. 17): la que té el gènere masculí, mentre que *la seu* (gènere femení) pot entrar en oposicions com [séu/sét] («necessitat de veure»). Així, les tres possibilitats que té la forma *seu* de formar part d'oposicions distintives vàlides vindrien representades pels exemples següents:

[ə] séu/ə] sép]	<i>el seu/el cep</i>
[lə séu/lə sét]	<i>la seu/la set</i>
[séu/sék]	<i>seu/sec</i>

Jo mateix no vaig tenir en compte aquests detalls en el treball sobre la *u* d'origen consonàntic a què m'he referit, però normalment, entre les oposicions que cito allí, les que es troben en aquestes circumstàncies són les menys i sempre hi ha més oposicions de la mateixa classe, totalment vàlides segons aquest criteri.

Abans m'he referit a la dificultat per trobar oposicions fonològiques en un text (per a la llengua antiga) o en una conversa (per a la llengua moderna). Realment existeix aquesta dificultat, encara que no es tracta d'una impossibilitat, perquè en els textos i en les converses afloren normalment només una part de les distincions fonològiques d'una llengua, mentre que les altres resten latents en la consciència de la collectivitat que parla la llengua. Normalment les distincions fonològiques fonamentals es donen a nivell collectiu i, generalment subconscient. Rares vegades els individus tenen una consciència clara del valor distintiu dels fonemes que empren. És significatiu que en el transcurs de la realització de les vint enquestes de l'*Atlas lingüístic del domini català* en què he pres part fins ara, només en una ocasió va aflorar als llavis d'un parlant, d'una manera espontània i conscient, una parella mínima: es tracta de l'oposició, en una zona ieïsta, de [béya/béya] (*vella/abella*). Això em serveix per insistir en com és de difícil buscar parelles d'aquest tipus corresponents a èpoques antigues de la llengua.

Ara bé; el fet que la consciència fonològica sigui en gran manera col·lectiva no vol dir que la consciència lingüística de l'individu no sigui fonològica. Sempre m'ha semblat que això era així; fins al punt que sempre he cregut també que, quan es pretén ensenyar fonologia a un alumne després d'haver-li ensenyat fonètica, el que es fa no és sinó restablir una situació primitiva, una consciència lingüística que l'individu tenia, per bé que fos d'una manera intuïtiva. Una prova simple en pot ser el fet que, quan s'ensenyava a un alumne que el català té el so [d] oclusiu en determinades posicions del discurs i un altre so [ð] fricatiu en unes altres posicions, l'alumne se sorprèn, perquè, encara que sigui un parlant de la llengua, mai no se n'havia adonat; en canvi, quan se li diu, generalment més tard, que hi ha, malgrat tot, un sol fonema /d/, es restableix en el seu esperit la tranquil·litat, desapareix la inseguretat creada per l'ensenyament anterior i torna a la situació cognoscitiva primera. Moltes de les vegades que he parlat d'aquest tema se m'ha objectat que hem de tenir en compte la influència cultural i llibresca, que pot condicionar aquests reflexos de l'individu, però la realització d'enquestes lingüístiques m'ha proporcionat una possible prova: un informador pràcticament analfabet d'Alqueria de la Comtessa em va dir que allí pronunciaven la *a* final com *o* oberta, la qual cosa els distingia dels habitants d'Oliva, a quatre quilòmetres, que la pronunciaven com *e*. És a dir, que, per al nostre subjecte, la seva *o* oberta i la *e* dels seus veïns eren una mateixa cosa realitzada de distinta manera: un mateix fonema amb diferent realització.¹²

Cenyint-nos a la consideració d'un estudi fonològic diacrònic, observem que, per arribar a una coneixença útil de la llengua an-

12. Agraïxo la intervenció del professor Dr. Helmut Lüdtke respecte a aquesta part de la meua comunicació. Això em permet d'aclarir que, en parlar de consciència fonològica, no em refereixo a consciència fonemàtica, és a dir, no pretenc defensar la tesi que els individus coneixen i distingeixen els fonemes de llur llengua — en el sentit que els saben identificar i caracteritzar —, sinó només que llur actitud davant l'aspecte fònic de la llengua és fonològica, en el que aquest concepte enclou d'intencional, i no fonètica, en tant que mera anàlisi física del so.

tiga, hem de basar-nos fonamentalment en els testimonis filològics, però també en l'estudi de les variants dialectals actuals, que són, en molts casos, reflexos d'estats de llengua anteriors, en què un determinat fonema ocupava una extensió geogràfica més gran; tal seria, per exemple, en català, l'existència en algunes àrees del domini lingüístic de la distinció fonemàtica entre /v/ labiodental i /b/ bilabial; de l'estudi de la situació d'aquest fenomen en les regions afectades poden deduir-se dades importants per a la fixació de la llengua antiga. Aquesta concepció de la dialectologia no com un estudi amb finalitat en si mateix, sinó com una disciplina auxiliar de la fonologia diacrònica ha estat exposada per D. Catalán en un article dedicat a aquest tema;¹³ per a D. Catalán la dialectologia «proporciona una de las más interesantes contrapruebas de las hipótesis estructurales».

Resumint, doncs, les dades que ens caldran per avalar o comprovar les explicacions estructurals que hàgim postulat podran ser de dos tipus: filològiques i dialectals. Entre els dos tipus es podrien trobar les dades suficients per a fonamentar-hi una teoria estructural que, per bé que no tingui el seu origen en aquestes dades, hi recolza.

La filologia, malgrat les dificultats de diversa índole que comporta, ens proporciona dades importants, que poden servir per comprovar una teoria estructural, o bé per establir la cronologia d'un canvi.

Si presentem la teoria que els fonemes de la sèrie continua sonora /b/, /d/, /g/, en posició implosiva, es van assimilar al fonema consonàntic /w/ a causa del seu escàs marge de seguretat amb els fonemes de la sèrie interrompuda sonora /b/, /d/, /g/, enunciem una teoria estructural que pot ser precisada i àdhuc demostrada com en els quadres 2 i 3.

13. D. CATALÁN, *Dialectología y estructuralismo diacrónico*, «Estructuralismo e historia. Miscelánea homenaje a A. Martinet», III (Universidad de La Laguna, Canarias 1958), 69-80.

QUADRE 2

sèrie interrupta sonora		sèrie contínua sonora	
/b/	←————→	/b̥/	+ posició implosiva → /w/
/d/	←————→	/d̥/	+ posició implosiva → /w/
/g/	←————→	/g̥/	+ posició implosiva → /w/

marge de seguretat
(escàs en posició implosiva)

QUADRE 3

Transformacions de les dues sèries sonores en posició implosiva:

	sèrie interrupta		sèrie contínua	
/p/	←————	/b/	←————→	/b̥/ —————→ /w/
/t/	←————	/d/	←————→	/d̥/ —————→ /w/
/ʃ̃/	←————	/ʒ̃/		
/s/	←————			/z/
		/g/	←————→	/g̥/ —————→ /w/

Si observem el quadre 3, fàcilment ens adonarem que l'únic fonema que no té correlat interrupte s'ensordeix, mentre que tots els altres passen a /w/. ¿No fóra això suficient per a demostrar la tesi enunciada? En principi, sobretot sota un criteri estructuralista, sembla que sí; però, ¿per què no hem de sondejar la realitat lingüística per veure què hi passa, per veure si realment aquestes situacions conflictives i aquests canvis tenen una realitat en la llengua parlada?

Si ho fem, en l'exemple concret a què ens referim, trobem que, en efecte, el català distingia en un moment de la seva història dues sèries de mots en virtut de l'oposició entre els fonemes de la sèrie interrompuda sonora i els de la contínua sonora, en posició implosiva:¹⁴

NAVE	náb/náb	NAPU
SEDE	séét/sééd	SITE

El fet de trobar en la llengua aquestes oposicions amb llurs membres en perill de confusió confirma la teoria que hem exposat; però no sempre que una oposició mantingui la seva validesa en la parla hi ha garantia de la seva perduració en el sistema. Al segle XIII trobem dins el mateix text (Homilies d'Organyà) els dos membres de l'oposició següent: *viu/vit* (VIVIT/VIDIT) la qual — i d'altres com aquesta — no ha estat obstacle perquè posteriorment desaparegués l'oposició, i es convertís en *viu = viu*.

La interpretació de les grafies antigues presenta problemes que no hem d'oblidar. Aquest punt ha de tenir una gran importància, en traçar la història de la llengua. Tots sabem que les grafies no reflecteixen, en principi, d'una manera perfecta la pronunciació, ni fins i tot actualment. Si el problema es trasllada a l'Edat Mitjana, es fa molt més complex, pel fet de no haver-hi una norma fixa. Aquí cal tenir en compte dos detalls d'una importància capital per al nostre propòsit: les ultracorreccions i els errors dels copistes. Vegem-ne un exemple relacionat amb el problema lingüístic a què ens hem referit més amunt: la primera forma gràfica *u* procedent de consonant que Alart troba en els seus documents¹⁵ data de l'any 1158 (es tracta de la forma *palau*). Si només disposéssim

14. L'oposició *g/g* en posició implosiva no és exemplificable normalment en la llengua per tota una sèrie de raons que exposo en el meu treball citat (*La u catalana d'origen consonàntic*, cf. nota 2), §§ 3-8. De fet no se'n troben normalment exemples en els textos; en l'esmentat article cito l'exemple /žóg/žóg/ (IUGU-IOCU), però es tracta més aviat d'un cas aïllat.

15. J. B. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne* (París 1881).

d'aquesta dada arribaríem a unes conclusions molt diferents d'aquelles a què hem arribat després de considerar altres dades que ens proporcionen els mateixos documents. L'any 1017, hom troba el mateix mot escrit *palal*, i el 1011 el mateix escrit *palan*. La forma *palal* és, evidentment, una ultracorrecció, que ve condicionada per les relacions:

FORMA GRÀFICA	FORMA FÒNICA
<i>malalt</i>	/malaut/
(<i>palal</i>)	/palau/

Es comprèn que un copista escriguï *palal* un mot que pronuncia *palau*, pensant que hi ha altres mots que pronuncia amb *u* i escriu amb *l* (*malaut-malalt*); ¿cal pensar en una escriptura al dictat?

La forma *palan*, també important per a nosaltres, és probablement un error de lectura d'un copista, que, en veure escrit *palau*, ha llegit *palan* i ho ha escrit així.

La interpretació de les grafies, entesa així, ens porta a establir la cronologia dels fenòmens evolutius en la forma fònica de la llengua, després d'haver establert d'una manera clara i rigorosa la cronologia de les formes gràfiques de què disposem, prestant una atenció extrema a tres punts essencials:

- 1) primer testimoni gràfic conegut,
- 2) època de la generalització de la grafia,
- 3) data de les ultracorreccions i errors.

De la consideració d'una sèrie de documents obtenim les següents dades en relació amb el fenomen que hem anat fent servir d'exemple:

- 1) primer testimoni de forma gràfica *u* procedent de consonant 1158
 - 2) generalització gràfica d'aquest tipus d'*u* 1220
 - 3) ultracorreccions i errors 1011 i 1017
- les quals, usades degudament, poden conduir a resultats concloents pel que fa a l'evolució de la llengua en el seu aspecte fònic.

Hi ha un altre fenomen — al qual també ens hem referit — que podria ser estudiat a la llum de la dialectologia, sense que això vulgui dir que no hi hagi dades filològiques d'interès per a nosaltres que hi estiguin relacionades. Em refereixo concretament a la caracterització fonemàtica dels elements fònics *b*, *ɸ*, *v*, que no és la mateixa en català, ni a través del temps, ni a través de l'espai. En els orígens de la llengua podem observar l'existència de dos fonemes distints: l'un procedent dels fonemes llatins *v*-, *-v*-, *-b* i *-f*-, de caràcter fricatiu i localització labial (bilabial [*ɸ*] i labiodental [*v*]), i l'altre procedent de *b*-, *-bb*- i *-p*-, de caràcter oclusiu i localització bilabial [*b*]. Com veiem, el tret distintiu entre aquests dos fonemes a l'origen de la llengua era l'oposició continu/interrupte; formaven part d'una correlació de continuïtat.

Segons E. Alarcos, quan el fonema interrupte adoptà unes variants més fluïxes, contínues, en posició intervocàlica, entrà en part en conflicte amb el fonema continu, en fer desaparèixer el tret distintiu que els oposava. Però el fonema continu tenia la possibilitat de convertir l'articulació labiodental en tret distintiu, enfront de la fixament bilabial del fonema originàriament interrupte. Si això ha tingut lloc d'aquesta manera, ens trobem davant d'un cas de transfonologització.¹⁶ Aquesta situació, que suposa l'existència de dos fonemes, l'un bilabial i l'altre labiodental, la característica fonemàtica dels quals és precisament el punt d'articulació i no la interrupció o la continuïtat ha prevalgut en algunes zones del domini lingüístic català (balear, valencià no «apitxat», alguerès, parles del Camp de Tarragona, del Baix Penedès, de part del Priorat i de la Ribera de l'Ebre), mentre que a la resta del domini es produí a finals de l'Edat Mitjana la confusió d'ambdós fonemes en un de sol, d'articulació bilabial i realitzacions oclusives o fricatives segons llur localització en el mot o en la frase.

El que no deixa de ser curiós és el fet que actualment /*b*/ es realitza amb un so oclusiu en totes les posicions justament en aquelles zones en què /*v*/ conserva més acusadament el seu caràcter labiodental.

16. E. ALARCOS, *Algunas consideraciones* (cf. nota 5), § 20.

Per altra part, les articulacions bilabials del fonema /v/ no són inusitades en el valencià meridional actual quan es troba en posició intervocàlica i l'elocució és una mica ràpida i descurada. Si més no acústicament, la variant bilabial fricativa de /v/ es troba bastant sovint, potser més sovint que la mateixa variant corresponent a /b/. És possible que la variant bilabial de /v/, així com la que defensa Alarcos per al català dels segles XIV i XV,¹⁷ sigui semblant a la que descriu A. Alonso per al castellà antic: «(la v) era una labiodental sui generis, no montando los dientes sobre el labio, ni produciendo, al parecer, el rehilamiento propio de la v francesa o de la valenciana, sino arrimando la cara externa de los dientes de arriba a la cara interna de los labios de abajo».¹⁸ Una tal articulació devia realitzar-se moltes vegades [ɸ]. En el valencià actual, sobretot en algunes localitats, a vegades es fa difícil de distingir si el dit fonema es realitza [v] o [ɸ] en posició intervocàlica. Fem notar que en aquests llocs /v/ té el camp obert vers les variants bilabials fricatives, ja que, com hem dit, el fonema bilabial /b/ es manté amb realització oclusiva, més aviat tensa, cosa que fa que s'assembli acústicament a una realització de /p/. El caràcter tens de la realització de /b/ s'accentua en algunes localitats alacantines; en alguns casos es pronuncia clarament el so sord [p]. És coneguda la dissimilació de r en el grup [pèbre négre], o en [pèbre r̄ó̄], pronunciats amb [b] oclusiva, que donen, respectivament, [pèbe négre] i [pèbe r̄ó̄]; doncs bé, a Benigànim, localitat valenciana, hem sentit clarament [pèpe négre]; aquesta pronúncia, a més d'haver estat sentida moltes vegades, fou confirmada per dos subjectes informadors. En una enquesta enregistrada en cinta magnètica, de la localitat de Guardamar, se sent repetides vegades *pollo*, per *bollo*, i *sabata* se sent com *sápata*; en la localitat de Tàrbena, a la província d'Alacant, en audició direc-

17. *Op. cit.*, § 21.

18. A. ALONSO, *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, I (Madrid 1955), 24.

ta, s'ha registrat *repost* per *reboost*. Com veiem, no es tracta d'un cas aïllat: hi ha una tendència a allunyar els fonemes /b/ i /v/, que de vegades fa sentir el primer com [p].

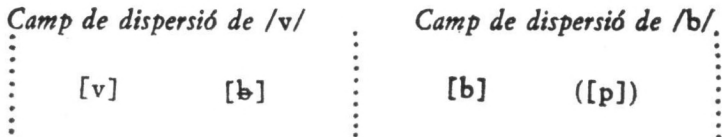
Podem deduir de tot això que el fonema /v/ ofereix en posició intervocàlica, especialment quan l'elocució és ràpida o relaxada, unes variants fonètiques que s'acosten extraordinàriament, si més no des d'un punt de vista acústic, a la [b̥] bilabial fricativa, mentre que el fonema /b/ es manté per regla general amb realitzacions oclusives caracteritzades per una tensió especial que, en alguns casos, les acosta a [p].

QUADRE 4

	POSICIÓ INICIAL	POSICIÓ INTERVOCÀLICA
/v/	[v]	[b̥], [v]
/b/	[b]	[b] (ocasionalment [p])

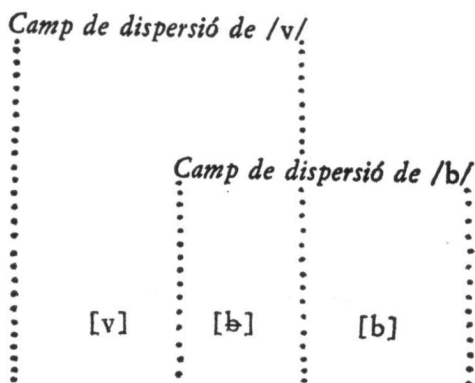
Davant d'aquest estat de coses, comprovat en un dialecte actual, es comprèn fàcilment que, al moment que /b/ ofereixi unes realitzacions intervocàliques de caràcter fricatiu o quasi fricatiu, envairà el camp de dispersió del fonema /v/ de tal manera que es podrà produir la confusió de tots dos, tal com s'ha produït en una gran part del domini del català. En produir-se la intersecció d'ambdós fonemes, desapareix, de fet, llur marge de seguretat:

QUADRE 5

Al moment que /b/ adopta variants fricatives, els camps de dispersió d'ambdós fonemes s'entrecreuen i es produeix el conflicte en desaparèixer de fet el marge de seguretat entre ells en certes posicions.

QUADRE 6

Observem que, malgrat tot, únicament pel que hem dit fins ara, no tenia per què produir-se la confusió d'ambdós fonemes; podria perfectament haver-se produït un cas de neutralització en posició intervocàlica. Però recordem que un d'aquests dos fonemes pertany a la sèrie sonora continua i l'altre a la sonora interrompuda, i que en altres ordres articuladoris (dental i velar) la llengua havia arribat a la solució de crear uns fonemes sonors amb realitzacions oclusives o fricatives, segons la posició, precisament perquè els primitius fonemes fricatius (que van desaparèixer) només es trobaven en posició intervocàlica. L'establiment d'aquesta sèrie arrossegà els fonemes labials /b/ i /v/ a llur confusió, de la mateixa manera que /b/ i /g/ en posició implosiva, en convertir-se en /w/, arrossegaren /d/, de llur mateixa sèrie, que no tenia tants motius com aquells per convertir-se precisament en /w/.

JOAQUIM RAFEL I FONTANALS

